

נאמנות אדם לטעון על יהדותו לאור סוגית "ההוא ארמאה"

ראשי פרקים:

- א. פתיחה - מקור.
- ב. מחלוקת בין התוסי' בפסחים, ליבמות.
- ג. הסבר לשרש ההבדל בין הגישות השונות בתוסי'.
- ד. הוכחות נוספות לנושא ע"פ תוסי' בסוגייתנו.
1. ההוכחה מההוא שאמר נתגירתי ביני לבין עצמי.
2. ההוכחה מ"זיל גלי או נסיב בת מינד".
- ה. "פסק־דין" בבי"ד בחיפה.

א. פתיחה - מקור.

נאמר במסכת פסחים: "ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים אמר כתיב: "כל בן נכר לא יאכל בו"¹ "כל ערל לא יאכל בו"² ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי! אמר ליה רבי יהודה בן בתירא מי קא ספי לך מאליה? אמר ליה לא. כי סליקת להתם אימא להו ספו לי מאליה. כי סליק אמר להו מאליה ספו לי! אמרו ליה אליה לגבוה סלקא. אמרו ליה מאן אמר לך הכי? אמר להו רבי יהודה בן בתירא. אמרו מאי האי דקמן? בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא וקטלוהו. שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא שלום לך ר' יהודה בן בתירא דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים"³.

על המובאה לעיל מתעוררות השאלות הבאות:

1. מדוע כאשר הגיע הגוי לאכול מקרבן פסח בפעם הראשונה לא בדקו אחריו האם הוא יהודי אם לאו?
2. האם ניתן להסיק מגמ' זו שכאשר בא אדם, שבי"ד לא מכיר אותו ואת משפחתו, וטוען שהוא יהודי - רשאי ואולי אף חייב בי"ד להאמין לו?
3. מדוע רבי יהודה בן בתירא עצמו לא עלה לרגל?
4. מדוע כאשר התברר שהארמאה משקר הרגו אותו - וכי חייב הוא מיתה? במאמר זה נתמקד בשאלות הראשונה והשנייה.

ב. מחלוקת בין התוסי' בפסחים ליבמות.

תוסי' בסוגייתנו כותב: "מכאן אין ראייה שנאמין לכל תבא לפנינו ואומר ישראל אני דשאני הכא דרוב ישראל היו ואזלינן בתר רובא"⁴. כונת תוסי' שאדם הטוען על יהדותו אין רוב שתומך בטענתו ואלו רוב מבקשי קרבן הפסח ידועים כיהודים ולכן אדם שטוען במעמד זה על יהדותו - נאמן מכה הרוב.

בגמ' ביבמות נאמר: "ית"ר מי שבא ואמר גר אני. יכול נקבלנו? ת"ל אתך במוחזק לך - בא ועדיו עמו"⁵. בפשטות משמע מגמ' זאת שאדם לא יכול לבא ולטעון על העובדה שהתגייר ללא עדים ומוכח מכאן שאין אדם יכול לטעון שהוא יהודי, דאלייכ יש מיגו לאדם זה הטוען גרותו במגו שיכול לטעון כי יהודי הוא. תוסי' ביבמות מביא בשם ר"ת כי הגמ' דנה

1. שמות י"ב, מ"ג. 2. שמות י"ב, מ"ח. 3. פסחים דף ג' ע"ב. 4. תוסי' ד"ח ואנא. 5. יבמות מ"ו ע"ב.

רק במקרה שידוע שהוריו גויים וממילא אין לזכותו מגו שיכל לטעון יהודי אני ולכן צריך הוא להביא עדים להוכחת יהדותו. אבל אם אין ידוע שהוריו גויים - אין צורך בעדים ונאמן במגו שיכול לטעון יהודי אני (ואז הוא נאמן).⁶ הגורס לתוסי' להסביר את הגמ' ביבמות⁵ לא כפשוטה היא סוגייתנו וכך כותב תוספות: "דוקא בדידיעין דהוה עובד כוכבים מעיקרא דאי לא הוה ידעין מהימן במגו דאי בעי אמר ישראל אני דמיהמן כדמשמע בריש מסכת פסחים גבי ההוא עובד כוכבים דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים, ואין לומר שאני התם דהוה סמכי ארובה דהוה ישראל דהא בכל מקום נמי איכא רובא דרוב הבאין לפנינו בתורת יהדות ישראל הם".⁶ נשאלת השאלה מהי המחלוקת בין תוסי' בסוגייתנו הטוען שאין הוכחה מסוגייתנו שנאמן אדם על יהדותו לבין תוסי' ביבמות שטוען שאכן יש הוכחה מסוגייתנו שנאמן אדם על יהדותו.

ג. הסבר ושורש ההבדל בין הגישות השונות בתוסי'.

אנסה להסביר את שורש ההבדל לגישות השונות בתוסי' לעיל בשני אופנים:
א. הגמ' בחולין⁷ מחלקת בין שני סוגי רוב: רובא דאיתא קמן [כגון 9 חנויות וסנהדרין] ורובא דליתא קמן [כגון קטן וקטנה, ומסביר רש"י "דתנן יבם קטן שבא על יבמה קטנה יגדלו זה עם זה ולא חיישינן שמא תמצא אילונית או שהוא סריס ונמצא פוגע באשת אחיו שלא במקום מצוה דבעי להקים לאחיו שם והאי לאו בר הכי הוא אלא אמרינן זיל בתר רוב קטנים דעלמא דאינם סריסים והיינו רובא דליתא קמן"⁸]. נשאלת השאלה איזה רוב חזק יותר? מחד יש מקום לרוב קיים במקרה שעליו אני דן [כגון במקרה של עשרה חנויות ומדויק, וכן ידוע שאכן הרוב קיים במקרה שעליו אני דן [כגון במקרה של עשרה חנויות ידוע לי שבעיר הזו רוב החנויות כשרות] לעומת "רובא דליתא קמן" שהינו רוב כללי אך אין בטחון שהוא קיים גם כאן. מאידך, ברובא דליתא קמן קיימת סברה המחזקת את הרוב ואי"כ יתכן וסברה זו גורמת לרוב זה להיות חזק יותר.

מפשטות הגמ' בחולין⁷ משמע "דרובא דאיתא קמן" חזק יותר שהרי רוב זה הגמ' רוצה ללמוד מפסוק ועדיין היא מקשה מהיכן נלמד "רובא דליתא קמן" וכן מפשטות הגמ' ביבמות: "כי אזלי רבנן בתר רובא דאיתא קמן כגון ט' חנויות וסנהדרין אבל רובא דליתא קמן לא אזלי רבנן בתר רובא".⁹ אולם עיין בשב שמתתא¹⁰ ובשערי יושר¹¹ שמוכיחים שרובא דליתא קמן עדיף.

ניתן להסביר שהמחלוקת בין שני התוסי' - בסוגייתנו וביבמות - חלוקים בשאלה זו. תוסי' בפסחים⁴ סובר שרובא דאיתא קמן חזק יותר וממילא אין מכאן הוכחה שאדם הטוען על יהדותו [ששם רובא דליתא קמן מסייע את טענתו] יאמן. תוסי' ביבמות⁶ סובר שרובא דליתא קמן חזק יותר וממילא ניתן להוכיח ממקרה הארמאה הוכחה על אדם הטוען על יהדותו.

ב: הניי' כותב: "אם בא אדם ואמר ישראל אני או גר אני נאמן דמלתא דעבידא לאגלויי הוא ולא משקר והכי מוכח מההוא עכו"ם דסליק ואכיל פסחים בירושלים"¹² וכך כותב

6. תוסי' ד"ה במוחזק לך. 7. חולין דף י"א ע"א "מנא הא מלתא... לא אפשר". 8. רש"י ד"ה קטן וקטנה. 9. ועיין בגמ' ביבמות דף ק"י ע"א "אפילו תימא... רובא" ובתוסי' ד"ה כגון וכן בגמ' ב"ב דף צ"ג ע"א רש"י ד"ה דהוא גופא מוחזק. ע"ע בכורות דף י"ט ע"ב תוסי' ד"ה ברובא. 10. שמעתא ב פרק טו שמוכיח שרובא דליתא קמן חזק יותר ותנפיקי למעשה היא ספק ממזר או אדם שהרובא דאיתא קמן מכריע שחוא ממזר - אזי הוא כן יבוא בקהל ח', אבל אדם שרובא דליתא קמן מכריע שחוא ממזר - לא יבוא בקהל ח'. 11. שערי יושר שער ג' פרק א' וכך מסכם וכותב: "רובא דאיתא קמן אינו מברר את חמציאות כלום ונשאר חספק כמו במחצה על מחצה, רק לענין הכרעת חדין מחני רוב זה כמו בדיינים. ורובא דליתא קמן הוא ענין בירור לברר ולהכריע את חמציאות שאמרה תורה לנו לסמוך על ברור זה בין לקולא בין לחומרא". 12. גמ' יבמות דף מו

גם הריטבי"א בשם ר"ת.¹³ מהראשונים בגמ' בחולין¹⁴ משמע שמלתא דעבידא לאגלווי אינה סברה מספיקה להכריע את הכף, וצריך להוסיף לכך סברה נוספת. לאור דעות אלו ניתן להסביר ששתי הסברות המופיעות בשם ר"ת אינן סברות חולקות אלא סברות משלימות אחת את השנייה. כדי להאמין לו על יהדותו צריך גם רוב וגם את הסברא של מלתא דעבידא לאגלווי. לאחר שאנו יוצרים צרוף זה ניתן בשתי דרכים להסביר במה מועלת הסברא של מלתא דעבידא לאגלווי.

א. סברה זו יוצרת אמון בדבריהם כודאי גמור מתוך ההנחה שאינם משקרים בדבר שיכול להתברר [כלומר: אין הכוונה שמדת הברור שנדרשת מבי"ד פוחתת אלא שהאמת מתחייבת בדברין].¹⁵

ב. אין סברה זו יוצרת לא "אנן סהדי" ולא חזקה אלא סברה זו טוענת שהתורה לא הצריכה ברור יסודי וחזק במקום שניתן לברר, ולכן מספיק כאן ברור פחות. וכך כותב הרמב"ם: "אל יקשה בעיניך שהתירו חכמים הערוה התמורה בעדות אשה או עבד או שפחה או עכו"ם המסיח לפי תומו... שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בוריו אלא מפי העדים ובעדותן כגון שהעידו שזה הרג את זה או הלוח את זה. אבל דבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד הזה ואין העד יכול להשמט אם אין הדבר אמת, כגון זה שהעיד שמת פלוני, לא הקפידה תורה עליו שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר לפיכך הקילו חכמים בדבר זה והאמינו בו עד אחד מפי שפחה ומן הכתב ובלא דרישה וחקירה כדי שלא תשארנה בנות ישראל עגונות".¹⁶

ניתן לתלות את מחלוקת שני התוס' בשאלה זו, שני התוספות סוברים שרובא דאיתא קמן חזק יותר ולכן בפשטות לא ניתן ללמוד מכאן לגבי אדם הטוען על יהדותו שזה הוא רובא דליתא קמן. אך אם נסבור כסברה השנייה שהבאנו "שמלתא דעבידא לאגלווי" יוצר מציאות שאין צורך בברור מקיף ויסודי אזי לא יהיה במקרה הנייל הבדל בין רובא דאיתא קמן ורובא דליתא קמן ואזי ניתן להוכיח וללמוד ממקרה הארמאה לשאר המקרים - וכך סובר התוס' ביבמות. בעוד שהתוס' בפסחים מבין שהסברא מילתא דעבידא לאגלווי לא מורידה את איכות הברור ולכן לא ניתן ללמוד ולהוכיח מכאן לשאר המקרים.

ד. הוכחות נוספות לנושא ע"פ התוס' בסוגיתנו:

1. ההוכחה מההוא שאמר נתגירתי ביני לבין עצמי

תוס' בסוגיתנו כותב: "וכן מההוא דאתא לקמיה דרבי יהודה ואמר נתגירתי ביני לבין עצמי - אמר ליה נאמן אתה לפסול את עצמך ואי אתה נאמן לפסול את בניך - והיינו משום דמצי אמר ישראל^{17,4} אני". הגמ' ביבמות כותבת: "ת"ר ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו - מכאן א"ר יהודה גר שנתגיר בב"ד חרי זה גר. בינו לבין עצמו אינו גר. מעשה באחד שבא לפני רבי יהודה ואמר לו נתגירתי ביני לבין עצמי. א"ל רבי יהודה יש לך עדים? אמר ליה לאו! יש לך בנים? א"ל חן! א"ל נאמן אתה לפסול את עצמך ואי אתה נאמן לפסול את בניך".¹⁷

צריכים אנו להבין מה הראיה של תוס' מהמקרה הזה - הרי לכאורה כל מה שניתן ללמוד

ד"ה ת"ר. 13. וכך כותב הריטבי"א: "דבלא מוחזק שהוא עכו"ם כל שבא ואמר ישראל אני או גר אני נאמן וסומכים על פיו לכל דבר דמלתא דעבידא לאגלווי הוא ולא משקרי". 14. חולין דף צ"ז תוס' ד"ה סמכין ורשב"א ור"ן שם וע"ע ביו"ד טור סימן צח וע"ע ש"ע יוד סימן צח ובש"ך סי"ק ב ובגרי"א סי"ק ב. 15. עיין בלשון הגמ' ביבמות דף קטו ע"א לגבי נאמנות עד אחד ביבמה, וכן בגמ' ביבמות שם לגבי נאמנות עד אחד במלחמה ובדף קטז ע"א לגבי עד אחד בקטטה ובגמ' ר"ת דף כב, ובגמ' בכורות דף לו ע"א שהגמ' מדגישה "כל מלתא דעבידא לאגלווי לא משקרי בה אינשי". 16. רמב"ם הלכות גרושין פ"ג הכ"ט. 17. גמ' יבמות מ"ז ע"א.

מגמי' זו זוהי העובדה שהאדם אינו יכול לפסול את בניו אך כיצד תוסי' יכולים להוכיח מגמי' זו שנאמן אדם להעיד על יהדותו?
 א. חובה עלינו לברר מהו מקור האנפורמציה הראשוני שעל פיו קבענו שאדם זה אכן יהודי, ולאור זה בא אדם זה כעת לפסול את בניו. תוסי'⁴ מבין שהקביעה שהוא יהודי נבעה מצד העובדה שהוא עצמו מסר עדות על היותו יהודי ולא שבאו במקרה זה שני עדים [דאם באו שני עדים ודאי שלא יוכל לפסול את בניו]. אייכ מוכח מגמי' זו שאדם נאמן להעיד על יהדותו.

ב. תוסי' הראי"ש ביבמות כותב: "מפרש ר"ת בדיענין דעכו"ם הוי מעיקרא דאי לא - מהימן במגו דאי בעי אמר ישראל אני דמהימן כדמשמע בריש פסחים וכו' ולקמן בשמעתין דאייל רבי יהודה ואי אתה נאמן לפסול את בניך ומכשיריך בניו ואיהו גופינהו כשר אי לאו דפוסל עצמו"¹⁸. מוכח מלשון תוסי' - הראי"ש שההוכחה אינה על עדותו בעבר - שבעבר האמינו לו על יהדותו - אלא ההוכחה היא על נאמנות דבריו כעת.¹⁹
 הרמב"ם כותב: "היה נשוי לישראלית או לגיורת ויש לו בנים ואמר נתגיירתי ביני לבין עצמי נאמן לפסול את עצמו ואינו נאמן לפסול הבנים וחוזר וטובל בבית דין"²⁰. פסק רמב"ם זה לכאורה אינו מובן שהרי לפי הרמב"ם כלל לא קיים פסול בבנים גם אם אנו כן נאמין לדבריו שהרי פוסק הרמב"ם: "עכו"ם ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר"²¹ ואיכ הרי אפילו אם נאמין לו שנתגייר בינו לבין עצמו הבנים כשרים ואיכ מדוע כותב הרמב"ם "ואינו נאמן לפסול את בניו"²⁷ ²⁰? כמו-כן קשה מדוע מדגיש הרמב"ם "וחוזר וטובל בב"ד"²⁰ ולא כותב שאין גרותו תופסת?

האחרונים²³ לומדים מלשון הרמב"ם בהלכות מילה: "גר שנכנס לקהל חייב מילה תחילה ואם מל כשהיה עכו"ם צריך להטיף ממנו דם ברית ביום שנתגייר"²⁴. "תחלה" בא ללמד שחובת המילה אינה רק חובה כחלק מתהליך הגיור אלא כונת הרמב"ם שמיד אחר הגיור חלה עליו מצות מילה כמצוה עצמאית. בכך נבין את ההבדל בין חיוב טבילה שהוא חלק ממעשה הגרות עצמו לחיוב מילה שנובע מחיוב המצוה. הבדל זה גורם לכך שהטבילה חייבת להעשות בב"ד. ואלו המילה או הטפת דם ברית אינה צריכה להעשות בפני ב"ד. לפי הבדל זה נוכל להבין שהרמב"ם לומד מגמי' זו שאדם יאמן לטעון כי מל לשם מצוה ולשם גרות - בלי להביא עדים. לכן כותב הרמב"ם "וחוזר וטובל בבית דין"²⁰ להשמיע שאנו מאמינים לו לגבי המילה ואין הוא צריך להטפת דם ברית נוספת. אם תוסי'⁴ בסוגייתנו סובר כשטת הרמב"ם אזי נוכל להסביר שהוכחתו היא שכשם שנאמן על מצות המילה במקרה שטוען כי התגייר, כך יאמן לטעון על יהדותו כאשר טוען כי אמו יהודיה.

לפי הסבר זה ברמב"ם נוכל להבין מדוע היה צריך הרמב"ם לכתוב את החדוש "ואין נאמן לפסול את בניו"²⁰ - שמכיון שנאמן הוא להעיד על המילה היה מקום לסבור שזרעו יתייחס אחריו [בנגוד לגוי גמור] ואיכ בניו יהיו פסולים [למרות שבנים של גוי אינם מתייחסים אחריו שהרי הם מתייחסים רק אחר האם] - קמ"ל שאין הוא נאמן לפסול את בניו.

2. ההוכחה מ"זיל גלי ונסיב בת מינד".

תוסי' בסוגייתנו⁴ מביא הוכחה נוספת מהגמי' ביבמות: "עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל - רבי שמעון בן יהודה אומר אינו ממזר"²⁵. הגמי' אומרת שרב מתנא ורב יהודה מורים היתר וההוכחה שכאשר בא אדם כזה [שאביו עובד כוכבים ואמו בת ישראל] אליהם, אמרו לו שיגלה לעיר רחוקה ושם יוכל להתחתן עם יהודיה. ומסביר רש"י: "צא לגלות במקום

18. גמי' יבמות מ"ז ע"ב ד"ח "אתך". 19. וכן מוכח מלשון המרדכי סוף פרק החולץ". 20. רמב"ם מחלכות אסורי ביאה פי"ח ח"ח. 21. רמב"ם מחלכות אסורי ביאה פט"ו ח"ג. 22. עיין במל"מ שם שמקשה שאלה זו. 23. "משאת - משח" פסחים סימן ז'. 24. רמב"ם מחלכות מילה פי"א ח"ז. 25. גמי' יבמות דף מ"ח ע"א.

שלא יכירוך ויתנו לך בת ישראל כשרח.²⁶ ומכאן מוכיח תוסי שלא מבררים על יהדותו שהרי אם יבררו א"כ ידעו מיהו אביו ולא ירויח אדם זה דבר בכך שהלך לעיר רחוקה - סימן שכלל לא מבררים ומאמינים לו על דבריו. תוסי ביבמות⁶ אינו מקבל הוכחה זו וכותב: "ומהיחא דלעיל דאמר זיל גלי אין ראייה דשמא לא היו בודקים אלא אם הוא ישראל אם לאו, אבל במשפחתו לא היו בודקין".

ה. פסק דין בב"ד בחיפה.

בפסקי דין ב²⁷ מובא מקרה לפני ב"ד בחיפה על זוג שהתחתן ב 1947 בנישואין אזרחיים בצהלנדורף - ברלין, כאשר עלו ארצה טענה האשה לפני פקיד משרד הפנים כי היא יהודיה ועל סמך טענתה קבלה היא תעודת זהות, שבו היה רשום כי היא יהודיה, בשנת תשי"ז באה האשה לב"ד וטענה כי אמה פרוטסטנטית והסבירה כי כל השנים אמרה שהיא יהודיה כי חשבה שיהדות נקבעת לפי האב ולא לפי האם - ואביה יהודי. לאור טענה זו מבקשת היא מב"ד שיכיר בכך שנישואיה לא תופשים וממילא יכולה היא (לאחר גיור) להתחתן עם אדם אחר ללא גט מבעלה הראשון.

בית הדין מסתפק אם לקבל את בקשתה לאור תוסי בסוגיתנר⁴ וטוען: (א) "מכיון שאמרה שהיא יהודיה עוד בזמן עליתה, ארצה ונרשמה כדבריה בתעודת הזהות 'יהודיה' א"כ יהיה בזה מדין: הוחזק מחמת דבריה".

(ב) מאחר שלדבריה שמרה על דינים ומנהגים מסוימים יהיה כאן דין: "הוחזק".

(ג) מאחר שהרוב בארץ הם יהודים ממילא יש מקום להגיד שהיא מהרוב וממילא היא יהודיה. א"כ נגיד שצריכים אנו לבדוק את שורש הספק כלומר מקום הנישואין בברלין ושם כמובן לא קיים רוב זה.

מכיון שהנישואין בגרמניה היו בנישואין אזרחיים ומכיון שהבעל טוען שכבר בזמן הנישואין ידע על כך שאשתו אינה יהודיה לא שייכת כאן הסברא: "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" מכיון שאנו מניחים שלא התכוון לקדשה בזמן הביאה, עקב היותה לא יהודיה. רואים אנו מפסק דין זה שלמרות שכיום מבררים אנו לחומרא על אדם הטוען על יהדותו הרי אין אנו מצריכים ברור זה לקולא ואדם הטוען על יהדותו נאמן.

26. רש"י ד"ה זיל איטמר. 27. כך בי עמ' 58 בפני חדיינים חרונים: רוזנטל, רקובר, חדאייה.